

Dominik KOPIŃSKI

Uniwersytet Wrocławski

dominik.kopinski@uw.edu.pl

WPŁYW BEZPOŚREDNICH INWESTYCJI ZAGRANICZNYCH NA NIERÓWNOŚCI W REPUBLICE POŁUDNIOWEJ AFRYKI Z UWZGLĘDNIENIEM STRUKTURY RASOWEJ¹

ABSTRACT The Impact of Foreign Direct Investment on Inequality in South Africa with a Focus on Racial Structure

South Africa remains one of the most stratified countries in the world according to almost all available measures of inequality. This is despite the fact that the system of racial segregation known as apartheid, which economically and politically discriminated against the non-white population, collapsed three decades ago. Moreover, inequality persists, reinforcing South Africa's economic structure and economically marginalizing the Black population. At the same time, South Africa's economy has many assets, such as raw material deposits, a large market, and a solid industrial base, and is generally seen as an investment gateway to the African continent. Despite its deteriorating economic outlook, it has been receiving the most foreign direct investment (FDI) of any African country for years. After the political transition, FDI was viewed as the engine of development and the key to solving South Africa's problems, including extreme inequality and unemployment. It is therefore reasonable to reflect on the impact of FDI on inequality in South Africa. The FDI-inequality nexus has been addressed by relatively few studies, and to the best of the authors' knowledge, no studies specifically dedicated to South Africa exist. Furthermore, the results of studies using widely varying methodologies are inconclusive, which is not surprising given the high complexity of the relationship between FDI inflows and inequality. This

¹ Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2022/47/B/HS4/01200, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

article examines the relationship between FDI inflows and inequality in South Africa. It reviews the relevant literature to conceptualize the research, identify the mechanisms of FDI's impact on inequality, and map the key variables determining this causal relationship.

Keywords: inequalities, FDI, South Africa

Słowa kluczowe: nierówności, BIZ, RPA

Republika Południowej Afryki cechuje się największymi nierównościami na świecie, przynajmniej według dostępnych danych². Pokazują to skrajnie wysokie wartości wskaźnika Giniego, używanego do pomiaru nierówności³. Dla rozkładu dochodu przyjmuje on wartość 0,67⁴, natomiast szacunki dotyczące dystrybucji majątku mówią nawet o 0,95⁵. Z badań wyłania się więc bardzo ponury obraz rozwarstwień w RPA: 10% mieszkańców posiada aż 86% łącznego majątku, 0,1% blisko jedną trzecią, a 0,01% (3,5 tys. najbogatszych) posiada majątek większy niż 90% najbiedniejszych obywateli⁶.

Wprawdzie system apartheidu upadł już trzy dekady temu, jednak nierówności nie tylko wciąż dają o sobie znać, ale podlegają swoistej reprodukcji poprzez mechanizmy opisane w literaturze⁷. Fakt ten kompromituje elity polityczne RPA, które mimo wielu wysiłków nie zdołały w pełni zrealizować ideałów zawartych we *Freedom Charter*, gdzie punkt trzeci stanowi o tym, że *ludzie powinni mieć udział w bogactwie kraju*⁸. Biorąc pod uwagę naturę systemu apartheidu, kluczowy w analizie nierówności jest aspekt rasowy⁹,

² Nie negując skali nierówności w RPA, należy zauważyć, że wysoka pozycja tego kraju w rankingach wynika w dużej mierze z dostępności i wysokiej jakości danych statystycznych. Wciąż wiele państw nie publikuje lub nie zbiera danych na temat nierówności. Na podstawie dowodów anegdotycznych można np. przypuszczać, że w niektórych krajach Zatoki Perskiej czy w Angoli nierówności mogą być równie wysokie, a nawet wyższe niż w RPA.

³ Wskaźnik Giniego przyjmuje wartości teoretyczne od 0 do 1, przy czym 0 oznacza pełny egalitaryzm (wszyscy mają identyczny stan posiadania), natomiast 1 oznacza, że jedna osoba posiada całość dochodów, majątku itd.

⁴ V. Sulla, P. Zikhali, P.F. Cuevas, *Inequality in Southern Africa: An Assessment of the Southern African Customs Union*, Washington, DC 2022.

⁵ A. Orthofer, *Wealth Inequality in South Africa: Insights from Survey and Tax Data*, „REDI3x3 Working Paper” 2016, nr 15, June.

⁶ A. Chatterjee, L. Czajka, A. Gethin, *Wealth Inequality in South Africa, 1993-2017*, „The World Bank Economic Review” 2022, vol. 36, nr 1, s. 19-36.

⁷ A. Polus, D. Kopiński, W. Tycholiz, *Reproduction and Convertibility: Examining Wealth Inequalities in South Africa*, „Third World Quarterly” 2020, vol. 42, nr 2, s. 292-311.

⁸ *The Freedom Charter*, 26 June 1955, As adopted at the Congress of the People, Kliptown, [online] <https://www.anc1912.org.za/the-freedom-charter-2/>, 30 IX 2024. Cytaty z publikacji obcojęzycznych podano w tłumaczeniu własnym autora artykułu.

⁹ M. Leibbrandt i in., *Trends in South African Income Distribution and Poverty since the Fall of Apartheid*, „OECD Social, Employment and Migration Working Papers” 2010, nr 101.

choć wielu badaczy wysuwa tezę, że wraz z demokratyzacją kraju uległy one „uklasowieniu”¹⁰. Niemniej jednak nierówności, mimo zmieniającej się struktury wewnętrznej, silnie wpływają na południowoafrykańskie społeczeństwo, utrwalając istniejącą strukturę gospodarczą oraz marginalizując ekonomicznie czarnoskórą ludność¹¹.

Jednocześnie RPA jest największym odbiorcą bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) w Afryce. Według danych UNCTAD w 2023 r. w RPA ogłoszono projekty typu *greenfield* na łączną kwotę 14,32 mld USD, a skumulowane BIZ osiągnęły 124 mld USD, co stanowi w przybliżeniu jedną trzecią PKB za 2023 r. Napływ BIZ nie pozostaje bez wpływu na nierówności dochodowe, a w konsekwencji także na nierówności majątkowe. Literatura wskazuje na trzy główne kanały tego oddziaływania: (1) względne różnice w stopach zwrotu pomiędzy kapitałem a pracą, (2) zróżnicowanie płacowe pomiędzy pracownikami nisko i niewykwalifikowanymi a wysoko wykwalifikowanymi oraz (3) tzw. efekty *spillover*. Niestety ta sama literatura nie oferuje przekonujących odpowiedzi na temat kierunku i siły oddziaływania BIZ na nierówności. Według niektórych badań BIZ powiększają nierówności¹², według innych je niwelują¹³, a według jeszcze innych nie wpływają zasadniczo na zmiany dystrybucji dochodu¹⁴ lub zmiana ta jest warunkowo uzależniona od innych zmiennych¹⁵, takich jak: geografia¹⁶, poziom demokratyzacji¹⁷ czy zdolności absorpcyjne rodzimych firm¹⁸. Za to kwestia wpływu BIZ na nierówności w kontekście rasowym lub etnicznym nie pojawia się w literaturze przedmiotu w zasadzie w ogóle. Niechlubnym wyjątkiem, i to w węższym ujęciu, gdyż dotyczy tylko nierówności płacowych w RPA, jest praca Shirley Johnson-Lans i Patricii Jones¹⁹.

¹⁰ J. Seekings, N. Natrass, *Class, Race, and Inequality in South Africa*, New Haven, CT 2005.

¹¹ Chociaż największe nierówności występują pomiędzy czarną a białą ludnością, struktura etniczna RPA jest bardziej złożona i oprócz rasy czarnej (81,4% populacji) i białej (7,3%), obejmuje także koloredów (8,2%) oraz osoby pochodzenia hinduskiego/azjatyckiego (2,7%). Zob. *People of South Africa*, South African Government, [online] <https://www.gov.za/about-sa/south-africas-people>, 30 IX 2024.

¹² J.S. Mah, *The Impact of Globalization on Income Distribution: The Korean Experience*, „Applied Economics Letters” 2002, vol. 9, nr 15, s. 1007-1009; R. Reuveny, Q. Li, *Economic Openness, Democracy, and Income Inequality: An Empirical Analysis*, „Comparative Political Studies” 2003, vol. 36, nr 5, s. 575-601; P. Basu, A. Guariglia, *Foreign Direct Investment, Inequality, and Growth*, „Journal of Macroeconomics” 2007, vol. 29, nr 4, s. 824-839.

¹³ N. Jensen, G. Rosas, *Foreign Direct Investment and Income Inequality in Mexico, 1990-2000*, „International Organization” 2007, vol. 61, nr 3, s. 467-487.

¹⁴ B. Milanovic, *Can We Discern the Effect of Globalization on Income Distribution? Evidence from Household Surveys*, „The World Bank Economic Review” 2005, vol. 19, nr 1, s. 21-44.

¹⁵ R. Kaur, R. Wall, J. Fransen, *The Impact of FDI on Income Inequality in Africa*, African Development Bank, 2018.

¹⁶ J.-Y. Wu, Ch.-Ch. Hsu, *Foreign Direct Investment and Income Inequality: Does the Relationship Vary with Absorptive Capacity?*, „Economic Modelling” 2012, vol. 29, nr 6, s. 2183-2189.

¹⁷ S. Gossel, *FDI and Inequality in Sub-Saharan Africa: Does Democracy Matter?*, „International Journal of Emerging Markets” 2022, vol. 19, nr 1, s. 33-55.

¹⁸ P.-L. Tsai, *Foreign Direct Investment and Income Inequality: Further Evidence*, „World Development” 1995, vol. 23, nr 3, s. 469-482.

¹⁹ P. Johnson-Lans, S. Jones, *Foreign Direct Investment and Racial Wage Inequality: Evidence from South Africa*, [w:] *Wage Inequality in Africa*, red. S. Johnson-Lans, London 2017, s. 7-31.

Globalizacja jako proces tworzy zarówno przegranych, jak i wygranych²⁰. Jednym z mechanizmów tego zjawiska są zróżnicowania płacowe – część pracowników „wygrywa”, osiągając wyższe wynagrodzenia dzięki rosnącej wymianie handlowej i napływowi bezpośrednich inwestycji zagranicznych, podczas gdy inni, zwłaszcza z sektorów poddanych presji globalizacji lub pracujących na rynku nieformalnym (np. w prostych usługach), doświadczają stagnacji płac lub relatywnie niższej dynamiki ich wzrostu. Podobne zjawisko można było obserwować w Polsce w latach 90. XX w., co w dużej mierze wynikało z premii edukacyjnej²¹ – pracownicy lepiej wykształceni i bardziej wykwalifikowani zyskiwali więcej niż inni. Ponieważ w RPA obserwujemy bardzo istotne różnice w zakresie poziomu wykształcenia oraz kwalifikacji i mają one swoje źródło w segregacyjnym systemie edukacyjnym stworzonym w czasie apartheidu, można się spodziewać, że podziały na wygranych i przegranych będą przebiegały właśnie wzdłuż podziałów rasowych.

Niniejszy artykuł jest próbą konceptualizacji badań nad związkiem pomiędzy napływem bezpośrednich inwestycji zagranicznych a nierównościami w RPA, ze szczególnym uwzględnieniem aspektu rasowego. Wykażemy, że związek ten jest niezwykle złożony i zależny od szeregu zmiennych. Tego typu badania mają ważne implikacje dla polityk publicznych. Wiemy już dzisiaj np., że skrajne nierówności negatywnie wpływają na wzrost gospodarczy²². Przyczyniają się także do wzrostu niestabilności politycznej, obniżenia zaufania społecznego, polaryzacji politycznej, wywołują napięcia społeczne i zasadniczo pomagają populistom (zob. Brexit czy wybór Donalda Trumpa na prezydenta w 2016 r.). A zatem, jeśli BIZ – np. w sektorze A lub B – przyczyniają się do zmniejszania nierówności w RPA, rząd może być szczególnie zainteresowany ich przyciąganiem, np. poprzez dodatkowe zachęty dla inwestorów zagranicznych. Jeśli jednak BIZ pogłębiają nierówności, będzie to wymagało działań korygujących, np. w postaci zmian regulacyjnych.

NIERÓWNOŚCI W RPA

Temat nierówności przeżywa w ostatnim czasie swoisty renesans i po latach funkcjonowania na marginesie badań ekonomicznych wkracza do głównego nurtu²³. Niewątpliwie duża jest w tym zasługa francuskiego ekonomisty Thomasa Piketty'ego i jego książki *Kapitał w XXI wieku*²⁴, choć za pioniera badań nad nierównościami uważa

²⁰ D. Rodrik, *Has Globalization Gone Too Far?*, Washington, DC 1997.

²¹ P. Bukowski, F. Novokmet, *Between Communism and Capitalism: Long-Term Inequality in Poland, 1892-2015*, „Journal of Economic Growth” 2021, vol. 26, s. 187-239.

²² A.G. Berg, J.D. Ostry, *Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin?*, „IMF Staff Discussion Note” 2011, 8 IV.

²³ P. Bukowski, J. Sawulski, M. Brzeziński, *Nierówności po polsku. Dlaczego trzeba się nimi zająć, jeśli chcemy dobrej przyszłości nad Wisłą*, Warszawa 2024.

²⁴ T. Piketty, *Kapitał w XXI wieku*, przeł. A. Bilik, Warszawa 2015.

się brytyjskiego ekonomistę Anthony'ego B. Atkinsona²⁵. Według tygodnika „The Economist” *jest to złoty wiek dla badania nierówności*²⁶. Republika Południowej Afryki, największa co do wielkości gospodarka w Afryce, wydaje się tu szczególnie interesującym przypadkiem.

Po pierwsze, RPA to najbardziej ekstremalny, udokumentowany przypadek nierówności na świecie, zarówno pod względem dochodów, jak i majątku. Zgodnie z ostatnim badaniem warunków życia 2014/2015 współczynnik Giniego w RPA wyniósł 0,63²⁷. Równie poważnie przedstawia się problem nierówności majątkowych, choć ich mierzenie jest z różnych względów problematyczne²⁸. Najnowsze badania pokazują, że 10% mieszkańców RPA posiada 86% łącznego majątku, a 0,1% blisko jedną trzecią²⁹. Jak stwierdził Piketty w swoim wykładzie w ramach *Nelson Mandela Annual Lecture*, jeśli chodzi o nierówności RPA *wiedzie w swojej klasie prym*³⁰. Inna badaczka nierówności majątkowych, Anne Orthofer, zauważa ponadto pewną ciekawą prawidłowość – w RPA majątek jest tak samo nierównomiernie rozłożony jak pomiędzy poszczególnymi krajami w skali globu³¹. Potencjalnie czyni to badania nad RPA użytecznymi z punktu widzenia rozwiązywania problemów globalnych.

Po drugie, nierówności w RPA są niezwykle „uporczywe” i podlegają reprodukcji – nie tylko w obrębie jednego pokolenia, ale także między pokoleniami³². Dzieje się tak pomimo wzrostu wydatków budżetowych, uruchamiania rozmaitych programów afirmacyjnych (tzw. *Black Economic Empowerment*) i społecznych, zwłaszcza systemu grantów socjalnych, które obecnie otrzymuje 19 mln obywateli RPA. Okazuje się, że granty te mogły mieć zmniejszający wpływ na ubóstwo, ale jedynie umiarkowany na nierówności³³. Z innych badań wynika, że granty społeczne zmniejszają nierówności dochodowe mierzone wskaźnikiem Giniego o 6,7%³⁴. I wreszcie, mimo upadku apartheidu, różnice w dochodach pomiędzy różnymi grupami społecznymi nie tylko utrzymywały

²⁵ A.B. Atkinson, *On the Measurement of Inequality*, „Journal of Economic Theory” 1970, vol. 2, nr 3, s. 244-263; tenże, *The Economics of Inequality*, Oxford–New York, NY 1983.

²⁶ *Globalisation and Inequality: The New Wave*, „The Economist” 2016, 2 IV, [online] <https://www.economist.com/books-and-arts/2016/04/02/the-new-wave>, 30 IX 2024.

²⁷ World Bank, *Overcoming Poverty and Inequality in South Africa: An Assessment of Drivers, Constraints and Opportunities*, Washington, DC 2018.

²⁸ P. Bukowski, J. Sawulski, M. Brzeziński, *Nierówności po polsku...*

²⁹ A. Chatterjee, L. Czajka, A. Gethin, *Wealth Inequality in South Africa...*

³⁰ T. Piketty, *Nelson Mandela Annual Lecture 2015*, University of Johannesburg's Soweto campus, 3 X 2015, [online] <https://www.nelsonmandela.org/news/entry/transcript-of-nelson-mandela-annual-lecture-2015>, 30 IX 2024.

³¹ A. Orthofer, *Wealth Inequality in South Africa...*

³² Statistics South Africa, *Inequality Trends in South Africa: A Multidimensional Diagnostic of Inequality*, Report Nr 03-10-19, 2019.

³³ R. Schiel, M. Leibbrandt, D. Lam, *Assessing the Impact of Social Grants on Inequality: A South African Case Study*, „WIDER Working Paper” 2014, nr 160.

³⁴ World Bank, *South Africa: Social Assistance Programs and System Review*, Washington, DC 2021.

się na wysokim poziomie, ale nawet nieznacznie rosły³⁵. Wprawdzie naukowcy udzielili niezliczonych odpowiedzi na pytanie o przyczyny nierówności w RPA, *nie pojawił się wyraźny konsensus w sprawie przyczyn wzrostu nierówności po apartheidzie*³⁶.

COVID-19 dodatkowo ożywił debatę na temat nierówności w RPA. Pandemia w nieproporcjonalny sposób uderzyła w uboższych mieszkańców RPA, pogłębiając dysproporcje pomiędzy nimi a bardziej zamożnymi grupami społecznymi. Ujawniła także nierówności w zakresie podatności na infekcję, która okazuje się być skorelowana z nierównościami notowanymi przed wybuchem pandemii³⁷. Wprawdzie nie ma wielu badań na temat wpływu COVID-19 na nierówności w RPA³⁸, można jednak ostrożnie założyć, że w wyniku pandemii doszło do dalszego ich pogłębienia.

Nierównościami dochodowym w RPA poświęcono wiele miejsca i wydaje się, że naukowcy wyczerpali już listę zmiennych odpowiedzialnych za ich wysoki poziom. Zasadniczo ich przyczyn należy szukać na rynku pracy – wynikają one z nierówności płacowych i rosnącego bezrobocia³⁹, które obecnie według południowoafrykańskiego urzędu statystycznego szacuje się na 32% (wśród młodych na 45,5%). Z całego uniwersum nierówności najmniej zbadanym obszarem są nierówności majątkowe. Przez majątek należy rozumieć to, co posiadamy minus to, co jesteśmy winni; lub bardziej formalnie – całkowite aktywa wyrażone w pieniądzu minus całkowite zobowiązania. W przeciwieństwie do dochodu, który jest strumieniem, majątek przyjmuje formę zasobu; wiąże się również z kategorią własności i kontroli oraz – co istotne – może być przekazywany z pokolenia na pokolenie. Ben Turok, wybitny południowoafrykański działacz antyapartheidowy i profesor ekonomii, ubolewa, że *to dziwne, że nasze uniwersytety poświęciły tym kwestiom tak mało uwagi. Wydaje się, że wolą bezpieczniejszy teren badań nad ubóstwem, rynkami pracy i resztą, choć niewątpliwie są one ważne*⁴⁰. Dopiero relatywnie niedawno nastąpił w tym obszarze pewien przełom⁴¹.

Warto jednocześnie zauważyć, że choć nierówności w RPA w dalszym ciągu odzwierciedlają podziały rasowe, bardziej współcześnie, wysokie wartości wskaźnika Giniego tłumaczy się mobilnością społeczną i awansem ekonomicznym części czarnej

³⁵ S. van der Berg, R. Burger, M. Louw, *Post-Apartheid South Africa Poverty and Distribution Trends in an Era of Globalization*, „UNU-WIDER Research Paper” 2007, nr 57; M. Wittenberg i in., *Drivers of Inequality in South Africa*, „WIDER Working Paper” 2018, nr 162.

³⁶ D. Acemoglu, J.A. Robinson, *The Rise and Decline of General Laws of Capitalism*, „Journal of Economic Perspectives” 2015, vol. 29, nr 1, s. 3-28.

³⁷ M. Shifa, A. David, M. Leibbrandt, *Spatial Inequality Through the Prism of a Pandemic: Covid-19 in South Africa*, „Scientific African” 2021, vol. 13, September.

³⁸ J. Visagie, I. Turok, *Rural–Urban Inequalities Amplified by COVID-19: Evidence from South Africa*, „Area Development and Policy” 2021, vol. 6, nr 1, s. 50-62.

³⁹ M. Leibbrandt, A. Finn, I. Woolard, *Describing and Decomposing Post-Apartheid Income Inequality in South Africa*, „Development Southern Africa” 2012, vol. 29, nr 1, s. 19-34; M. Wittenberg i in., *Drivers of Inequality...*

⁴⁰ B. Turok, *South Africans Should Not Be Polite about Inequality*, [w:] *Confronting Inequality: The South African crisis*, red. M.N. Smith, Auckland Park 2018.

⁴¹ A. Chatterjee, L. Czajka, A. Gethin, *Wealth Inequality in South Africa...*; A. Orthofer, *Wealth Inequality in South Africa...*

ludności. Są one zatem w rosnącej mierze wynikiem zmian wewnątrz kategorii rasowych, a nie utrwalonych lub rosnących różnic pomiędzy czarną i białą ludnością⁴². O ile w 1995 r. jedynie 350 tys. czarnych obywateli RPA zaliczało się do 15% najbogatszych, w 2022 r. ich liczba wzrosła do 5,6 mln⁴³. Także struktura własnościowa aktywów na giełdzie papierów wartościowych w Johannesburgu pokazuje stopniową emancypację ekonomiczną czarnej ludności – w 2022 r. 30% kapitalizacji giełdy było w posiadaniu czarnych inwestorów. Powiększa się również czarna klasa średnia⁴⁴, której rozmiar szacuje się obecnie na 3,4 mln osób, co stanowi 7% czarnej ludności zamieszkanej w RPA⁴⁵. Nie bez znaczenia są ponadto nowe czarne elity, nazywane „czarnymi diamentami”, które swój majątek zdobyły w dużej mierze jako beneficjenci programów afirmacyjnych BEE.

NAPŁYW I ZNACZENIE BEZPOŚREDNICH INWESTYCJI ZAGRANICZNYCH W RPA

W przypadku RPA – kraju rozwijającego się, z ekstremalnie wysokim bezrobociem (32,1% w ostatnim kwartale 2023 r.) i niską stopą oszczędności krajowych (15,56% PKB w 2023 r.), rola BIZ jest nie do przecenienia. W 1994 r. BIZ zostały uznane za rozwojowe *deus ex machina* – „boskie” rozwiązanie w „tragedii”, jaką były zastane nierówności i bezrobocie. Program reform neoliberalnych z 1996 r. zwany *The Growth, Employment and Redistribution* (GEAR)⁴⁶ zakładał, że BIZ muszą wzrosnąć dziewięciokrotnie, by zrealizować cele dotyczące spadku bezrobocia⁴⁷. Kolejne rządy aktywnie zabiegały o BIZ, liberalizując przepisy, przeznaczając firmy państwowe do prywatyzacji, oferując udogodnienia fiskalne, usprawniając instytucje obsługujące inwestorów itd. Dzisiaj, z uwagi na niską dynamikę wzrostu gospodarczego i nieprzewidywalność otoczenia polityczno-regulacyjnego, atrakcyjność inwestycyjna RPA jest co najwyżej umiarkowana, a wiele firm globalnych, takich jak Shell, GM, Barclays, BNP Paribas, zdecydowało się wycofać z rynku południowoafrykańskiego⁴⁸.

⁴² Istnieją jednak badania pokazujące, że w pierwszej dekadzie po upadku apartheidu nierówności dochodowe w grupie czarnej ludności i koloredów się wyrównywały, co przypisuje się systemowi grantów socjalnych. Zob. S. van der Berg, R. Burger, M. Louw, *Post-Apartheid South Africa...*

⁴³ J. Eligon, L. Chutel, L. Leatherby, *Has South Africa Truly Defeated Apartheid?*, „New York Times” 2024, 26 IV.

⁴⁴ R. Southall, *The New Black Middle Class in Southern Africa*, Auckland Park 2016; H. Bhorat i in., *Characterisation, Definition, and Measurement Issues of the Middle Class in Sub-Saharan Africa*, „Development Southern Africa” 2023, vol. 40, nr 1, s. 39-56.

⁴⁵ UCT Liberty Institute of Strategic Marketing, *2022 Black Middle Class Report*.

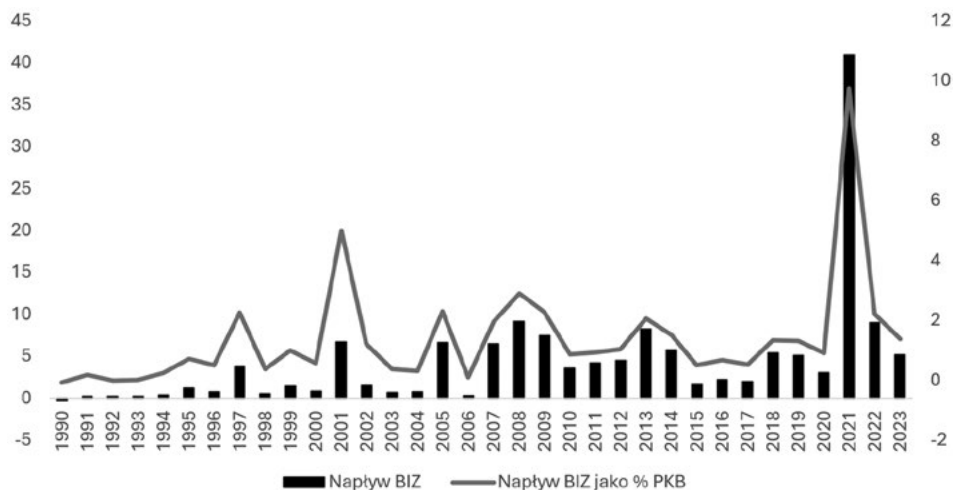
⁴⁶ J. Michie, V. Padayachee, *Three Years after Apartheid: Growth, Employment, and Redistribution?*, „Cambridge Journal of Economics” 1998, vol. 22, nr 5, s. 623-635.

⁴⁷ P. Carmody, *Between Globalisation and (Post) Apartheid: The Political Economy of Restructuring in South Africa*, „Journal of Southern African Studies” 2002, vol. 28, nr 2, s. 255-275.

⁴⁸ L. Fraser, *Big Businesses Calling It Quits in South Africa*, BusinessTech, 13 V 2024, [online] <https://businesstech.co.za/news/business/771597/big-businesses-calling-it-quits-in-south-africa/>, 25 II 2024.

W 2023 r. BIZ spadły o 43% (do 5,2 mld USD), głównie z uwagi na mniejszą liczbę ogłoszonych projektów typu *greenfield*.

Wykres 1. Napływ BIZ (mld USD) i napływ BIZ w relacji do PKB w RPA w latach 1990-2023

* Wysoki poziom BIZ w 2021 r. wynikał z transakcji, w której Prosus N.V. wykupił 45% akcji swojej spółki matki, południowoafrykańskiej firmy Naspers.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UNCTAD.

W okresie apartheidu atrakcyjność inwestycyjna RPA była ograniczona z uwagi na mało zachęcające otoczenie biznesowe – duży stopień regulacji gospodarki, szereg rozwiązań niekorzystnych dla inwestorów (np. system podwójnego randa) czy samą naturę apartheidu, którego immanentną cechą była niestabilność społeczno-polityczna⁴⁹. Dodatkowo gospodarka RPA charakteryzowała się oligopolizacją i wysoką koncentracją rynkową⁵⁰. W praktyce oznaczało to dominację sześciu konglomeratów, nazywanych także „osiąmi kapitału”: SA Mutual, Sanlam, Anglo-American Corporation, Liberty/Standard, Rembrandt/Volkskas i Anglovaal⁵¹. W 1992 r. firmy te kontrolowały 87% kapitalizacji giełdy w Johannesburgu⁵². Inną ważną cechą gospodarki apartheidu była wysoka kapitałochłonność, będąca pochodną specyficznego systemu akumulacji funkcjonującego pod nazwą „kompleksu surowcowo-energetycznego” (*minerals-energy*

⁴⁹ H.R. Clark, A. Bogran, *Foreign Direct Investment in South Africa (1998-1999)*, „Denver Journal of International Law and Policy” 2000, vol. 27, nr 3, s. 337-358.

⁵⁰ R. Kaplinsky, C. Manning, *Concentration, Competition Policy, and the Role of Small and Medium-Sized Enterprises in South Africa's Industrial Development*, „The Journal of Development Studies” 1998, vol. 35, nr 1, s. 139-161.

⁵¹ S. Fine, Z. Rustomjee, *The Political Economy of South Africa: From Minerals-Energy Complex to Industrialisation*, London 1996.

⁵² R. McGregor, *Who Owns Whom*, Juta 1994.

complex, MEC)⁵³, a w praktyce sojuszu korporacyjnego zawiązanego pomiędzy branżą wydobywczą, przemysłem energetycznym oraz światem finansów.

Pomimo licznych barier RPA doświadczała napływu kapitału zagranicznego, począwszy od lat 60. Głównym motywem inwestorów był dostęp do rosnącego rynku wewnętrznego, czemu sprzyjała rosnąca siła nabywcza białej ludności⁵⁴. W związku z realizowaniem strategii substytucji importu, polegającej na zastępowaniu produktów importowych rodzimą produkcją przemysłową, wiele firm zagranicznych decydowało się na wejście na rynek RPA, aby obejść cła (tzw. *tariff-jumping*). Mimo kontrowersji wokół polityki segregacji rasowej w latach 60. i 70. w RPA pojawiło się także wiele firm amerykańskich⁵⁵. Z biegiem czasu inwestorzy zaczęli omijać RPA ze względu na nałożenie na kraj sankcji międzynarodowych⁵⁶. Pojawiły się one w latach 60. po masakrze w Sharpville (1960 r.), kiedy ONZ nałożyła embargo na dostawy broni, zintensyfikowały w latach 70., m.in. poprzez embargo OPEC na dostawy ropy, a osiągnęły swój szczyt w połowie lat 80., kiedy wprowadzono najbardziej dotkliwe sankcje handlowe i inwestycyjne. Ostatecznie efektem sankcji była głęboka i kosztowna ekonomicznie izolacja międzynarodowa. Szacuje się, że w ich rezultacie napływ BIZ skurczył się do rozmiarów mniejszych niż odpływ kapitału w postaci dywidendy i zysków⁵⁷.

Szczególnie dotkliwe okazały się sankcje dotyczące dostępu do kredytów krótkoterminowych, wprowadzone przez banki zagraniczne, wywołując prawdziwy *exodus* firm zagranicznych. Szacuje się, że w następstwie tych działań na opuszczenie RPA zdecydowało się 350 firm⁵⁸. Stephen Gelb i Anthony Black z kolei podają, że w latach 1984-1988 RPA opuściło 225 amerykańskich firm oraz 20% inwestorów brytyjskich⁵⁹. Dodatkowo słaby napływ inwestycji był związany z poważnym kryzysem finansowym, jaki dotknął RPA w 1985 r.⁶⁰, a także z wprowadzeniem restrykcji kapitałowych oraz z ogłoszeniem moratorium na spłatę długu zewnętrznego. Spowodowało to, że RPA straciła wiarygodność kredytową i nie mogła zapożyczać się na rynkach międzynarodowych. W rezultacie w latach 1980-1993 skumulowany napływ BIZ do RPA wyniósł zaledwie 300 mld USD⁶¹.

Po upadku apartheidu, kiedy RPA wróciła na łono społeczności międzynarodowej, rząd Nelsona Mandeli uznał inwestycje zagraniczne za kluczowy motor wzrostu

⁵³ T. Bell, G. Farrell, *The Minerals-Energy Complex and South African Industrialisation*, „Development Southern Africa” 1997, vol. 14, nr 4, s. 591-613.

⁵⁴ P. Carmody, *Between Globalisation...*

⁵⁵ A. Seidman, N. Seidman, *South Africa and US Multinational Corporations*, Westport, CT 1977, s. 78.

⁵⁶ P.I. Levy, *Sanctions on South Africa: What Did They Do?*, „American Economic Review” 1999, vol. 89, nr 2, s. 415-420.

⁵⁷ S. Lewis, *The Economics of Apartheid*, New York, NY 1990.

⁵⁸ H.R. Clark, A. Bogran. *Foreign Direct Investment...*, s. 344.

⁵⁹ S. Gelb, A. Black, *Foreign Direct Investment in South Africa*, [w:] *Investment Strategies in Emerging Markets*, red. S. Estrin, K.E. Meyer, Cheltenham 2004, s. 174-208.

⁶⁰ H. Laurence, *South Africa's External Debt Crisis*, „Third World Quarterly” 1986, vol. 8, nr 3, s. 793-817.

⁶¹ A. Arvanitis, *Foreign Direct Investment in South Africa: Why Has It Been So Low?*, [w:] *Post-Apartheid South Africa. The First Ten Years*, red. M. Nowak, L.A. Ricci, Washington, DC 2006.

gospodarczego oraz niezbędny instrument do zmniejszania nierówności społecznych i ekonomicznych. Sam Mandela, w artykule opublikowanym w „Foreign Affairs” w 1993 r., podkreślił, że przyciąganie zagranicznych inwestycji to *fundamentalna polityka niezbędna do osiągnięcia potencjału* [RPA]⁶². W ramach tego podejścia, ale także w celu zdobycia międzynarodowej legitymacji⁶³ władze ogłosiły „nowy świt” dla zagranicznych inwestycji⁶⁴.

Nowy rząd zaczął aktywnie promować inwestycje zagraniczne, uznając je za kluczowy czynnik w ożywianiu inwestycji prywatnych, które z powodu niskiej stopy oszczędności i deficytu kapitału (tzw. luka oszczędnościowa) znajdowały się na niepokojąco niskim poziomie. Pomimo socjalistycznych i komunistycznych tradycji ideowych⁶⁵ elity ANC wybrały neoliberalny kurs zgodny z wytycznymi *Konsensusu waszyngtońskiego*, naiwnie zakładając, że globalny kapitalizm nagrodzi ich za pokojową transformację demokratyczną⁶⁶. Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) odegrał również istotną rolę w stabilizacji równowagi zewnętrznej, zwłaszcza w zestawieniu z bardziej niestabilnymi inwestycjami portfelowymi, które charakteryzują się dużymi wahaniami.

Po 1994 r. napływ BIZ zanotował silne odbicie, choć przyczyniły się do tego dwie duże transakcje – częściowa sprzedaż Telkom przez rząd w 1997 r. oraz przejęcie potentata z branży wydobywczej De Beers przez Anglo-American w roku 2001⁶⁷. Niemniej w tym samym czasie przyjęto przyjazne inwestorom regulacje, w tym obniżenie stawek podatkowych i cel, ułatwienia dotyczące wymiany walut czy transferowania zysków. Uruchomiono ponadto agencje promocji inwestycji na poziomie prowincji i ogólnokrajową Investment South Africa (ISA). Znaczącą rolę odegrała także prywatyzacja, obejmując swoim zasięgiem kolejne obszary gospodarki⁶⁸. Według ówczesnego ministra finansów Trevora Manuela w 1998 r. na terenie RPA działało 955 podmiotów zagranicznych, które miały udziały łącznie w 2050 przedsięwzięciach. Były one w posiadaniu aktywów o wartości 45 mld USD i zatrudniały łącznie 380 tys. pracowników.

⁶² N. Mandela, *South Africa's Future Foreign Policy*, „Foreign Affairs” 1993, vol. 72, nr 5.

⁶³ A.F. Cooper, *The Multiple Faces of South African Foreign Policy*, „International Journal” 1998, vol. 53, nr 4, s. 705-732.

⁶⁴ S. Gelb, A. Black, *Foreign Direct Investment...*, s. 178.

⁶⁵ S. Ellis, *The ANC in Exile*, „African Affairs” 1991, vol. 90, nr 360, s. 439-447.

⁶⁶ J.C. Streak, *The Gear Legacy: Did Gear Fail or Move South Africa forward in Development?*, „Development Southern Africa” 2004, vol. 21, nr 2, s. 271-288.

⁶⁷ Analiza napływu BIZ w relacji do PKB w przypadku RPA bez uwzględnienia szerszego kontekstu ekonomicznego może prowadzić do mylnych wniosków. Wartości tego wskaźnika często zostają zniekształcone przez pojedyncze, specyficzne transakcje. Na przykład największe napływy BIZ były wynikiem „redomicylacji” południowoafrykańskich firm do Wielkiej Brytanii (takich jak Anglo-American). Zob. *The Case for Better FDI Data in South Africa*, The South African Institute of International Affairs, [online] <https://saiia.org.za/research/the-case-for-better-fdi-data-in-south-africa/>, 30 IX 2024.

⁶⁸ K. Heese, *Foreign Direct investment in South Africa (1994-9) – Confronting Globalisation*, „Development Southern Africa” 2000, vol. 17, nr 3, s. 389-400.

Liczyby te należy jednak interpretować ostrożnie – większość z tych firm była obecna na miejscu jeszcze przed upadkiem apartheidu, a napływ BIZ w pierwszych latach był w rzeczywistości niewielki⁶⁹.

Gospodarka RPA jest stosunkowo zdywersyfikowana, przynajmniej jak na standardy afrykańskie i napływ BIZ tę dywersyfikację odzwierciedla. Obserwuje się jednocześnie dużą zależność od ścieżki – alokacja BIZ po 1994 r. jest zbliżona do tej sprzed upadku apartheidu⁷⁰. Główne motywy inwestycyjne to dostęp do rynku, w tym regionalnego, oraz surowce naturalne. Jednak atrakcyjność inwestycyjna RPA słabnie, a inwestorów zniechęcają: powolny wzrost gospodarczy (średnio 1,86% w ostatnich dwóch dekadach), niska wydajność pracy, niestabilność randa oraz liczne problemy strukturalne, takie jak przerwy w dostawach prądu i wysoki poziom przestępczości.

MECHANIZMY ODDZIAŁYWANIA BIZ NA NIERÓWNOŚCI

W literaturze wyróżnia się trzy ogólne mechanizmy, poprzez które bezpośrednie inwestycje zagraniczne wpływają na nierówności: (1) mechanizm czynnikowy, (2) mechanizm płacowy oraz (3) efekty *spillover*. Korporacje międzynarodowe, będąc nośnikami kapitału, obniżają stopę zwrotu z kapitału w kraju goszczącym, co jednocześnie podnosi cenę pracy (płacę). Dzieje się tak m.in. dlatego, że zagraniczne podmioty konkurują o pracowników z lokalnymi firmami, co prowadzi do wzrostu płac. To może z kolei przyczyniać się do zmniejszenia nierówności dochodowych, redukując lukę między zwrotem z pracy a zwrotem z kapitału. W kontekście RPA interesująca może być obserwacja⁷¹, że BIZ prowadzi do wzrostu nierówności, ale tylko w krajach, gdzie liczba osób utrzymujących się z pracy jest większa od liczby osób uzyskujących dochód z kapitału. Wprawdzie brak jest szczegółowych danych na ten temat, można jednak założyć, że czarna ludność RPA utrzymuje się z pracy w znacznie większym stopniu niż biali mieszkańcy. Przy takim założeniu różnice dochodowe pomiędzy tymi grupami mogą się pogłębiać.

Drugi mechanizm dotyczy tzw. premii płacowej. Napływ BIZ prowadzi zazwyczaj do rosnącego popytu na pracowników wykwalifikowanych względem nisko lub niewykwalifikowanych⁷². W efekcie rozwierają się nożyce płacowe pomiędzy tymi dwoma grupami, a ponieważ płace stanowią w krajach rozwijających się najważniejszy składnik dochodu – wpływa to na pogłębienie nierówności dochodowych. Ponadto pracownicy z wyższymi kwalifikacjami zazwyczaj mają silniejszą pozycję negocyjacyjną wobec pracodawcy, ze względu na swoje unikalne i pożądane umiejętności, co pozwala im

⁶⁹ H.R. Clark, A. Bogran, *Foreign Direct Investment...*

⁷⁰ S. Gelb, A. Black, *Foreign Direct Investment...*

⁷¹ B. Bhandari, *Effect of Inward Foreign Direct Investment on Income Inequality in Transition Countries*, „Journal of Economic Integration” 2007, vol. 22, nr 4, s. 888-928.

⁷² R.E. Lipsey, F. Sjöholm, *FDI and Wage Spillovers in Indonesian Manufacturing*, „Review of World Economics” 2004, vol. 140, nr 2, s. 321-332.

skuteczniej negocjować wyższe płace⁷³. Badania sugerują również, że firmy zagraniczne, z uwagi na swoją przewagę technologiczną, co do zasady częściej inwestują w sektorach wymagających wysokich kwalifikacji. To dodatkowo zwiększa popyt na wykwalifikowanych pracowników, wzmacnia ich pozycję przetargową i pogłębia różnice płacowe pomiędzy nimi a mniej wykwalifikowanymi pracownikami. Tym samym rosną nierówności dochodowe w społeczeństwie.

Trzeci kanał to efekty *spillover*, czyli rozprzestrzenianie się korzyści poza bezpośredni wpływ BIZ. Inwestycje zagraniczne nie tylko dostarczają kapitał, tworzą miejsca pracy czy wspierają eksport, ale również wnoszą zaawansowane technologie i wiedzę, które mogą rozlewać się na lokalną gospodarkę poprzez demonstrację, imitację czy konkurencję. Firmy zagraniczne mogą przyczyniać się do dyfuzji technologii także poprzez szkolenia i podnoszenie kompetencji swoich pracowników, co zwiększa ogólną podaż wiedzy i umiejętności na rynku pracy. Jeśli firmy krajowe będą w stanie skutecznie przyswajać zagraniczne technologie i podnosić swoją wydajność, również u nich będzie można z czasem obserwować wzrost popytu na pracowników lepiej wykwalifikowanych, co doprowadzi do wzrost ich płac. Jak pokazują badania, może to prowadzić do pogłębiania nierówności płacowych⁷⁴. Efekty *spillover* mogą również wyjaśniać nieliniowy charakter związku pomiędzy BIZ a nierównościami. Badania Paolo Figiniego i Holgera Görga pokazują, że firmy zagraniczne, wprowadzając bardziej zaawansowane technologie, początkowo powodują wzrost popytu na pracę wykwalifikowaną, co powiększa lukę płacową⁷⁵. Z czasem jednak lokalne firmy adaptują lub kopiuje te technologie, a ich pracownicy nabywają nowe umiejętności, co prowadzi do wzrostu płac i redukcji nierówności. Zakładając istnienie efektów *spillover*, BIZ mogą prowadzić w dłuższym okresie do wzrostu wydajności, a ponieważ wzrost wydajności dotyczy – przeciętnie rzecz biorąc – częściej firm zatrudniających pracowników lepiej wykwalifikowanych, *per saldo* może to zwiększać nierówności dochodowe w społeczeństwie.

PRZEGLĄD ZMIENNYCH WPŁYWAJĄCYCH NA RELACJĘ BIZ I NIERÓWNOŚCI, Z UWZGLĘDNIENIEM ASPEKTU RASOWEGO

Większość dostępnych badań dotyczących związku między napływem BIZ a nierównościami koncentruje się na krajach wysoko rozwiniętych lub o średnim poziomie dochodu. Dualny charakter gospodarki RPA oraz strukturalne podziały rasowe, będące wynikiem polityki segregacji rasowej (*apartheidu*), wymagają większej wrażliwości badawczej na specyfikę tego kraju.

⁷³ D.W. te Velde, *Foreign Direct Investment and Income Inequality in Latin America: Experiences and Policy Implications*, Documento de Trabajo, Universidad Católica Boliviana, Instituto de Investigaciones Socio-Económicas, 2003.

⁷⁴ N. Driffield, K. Taylor, *FDI and the Labour Market: A Review of the Evidence and Policy Implications*, „Oxford Review of Economic Policy” 2000, vol. 16, nr 3, s. 90-103.

⁷⁵ P. Figini, H. Görg, *Multinational Companies and Wage Inequality in the Host Country: The Case of Ireland*, „Weltwirtschaftliches Archiv” 1999, vol. 135, nr 4, s. 594-612.

Pierwszy problem dotyczy tzw. premii płacowej. W literaturze panuje ogólny konsensus, że korporacje międzynarodowe oferują wyższe wynagrodzenia niż firmy lokalne⁷⁶, szczególnie w przypadku lepiej wykwalifikowanych pracowników. Potwierdzają to m.in. badania Roberta C. Feenstry i Gordona H. Hansona, którzy na przykładzie Meksyku pokazują, że napływ BIZ zwiększa popyt na pracowników o wyższych kwalifikacjach, co prowadzi do pogłębiania nierówności płacowych⁷⁷. Ponieważ w krajach rozwijających się wynagrodzenie stanowi główny, a często jedyny składnik dochodu dla większości zatrudnionych, wyższa premia płacowa związana z wyższymi kwalifikacjami i wykształceniem bezpośrednio przekłada się na wzrost nierówności dochodowych. Pomijamy tutaj tzw. płacowy efekt *spillover*, polegający na wzroście ogólnego poziomu płac w gospodarce w wyniku napływu BIZ⁷⁸.

Istnienie wysokiej premii płacowej w firmach zagranicznych w RPA zostało potwierdzone empirycznie – wynagrodzenia w tych firmach są dwukrotnie wyższe niż w lokalnych przedsiębiorstwach⁷⁹. Pomimo tego wpływ BIZ na międzyrasowe różnice płacowe nie został jednoznacznie rozstrzygnięty. Jedyna znana autorom praca Johnson-Lans i Jones⁸⁰ pokazuje, że w pierwszej dekadzie po upadku apartheidu napływ BIZ doprowadził do złagodzenia międzyrasowych nierówności płacowych, uwzględniając takie czynniki, jak: wykształcenie, zajmowane stanowisko, płeć, stan cywilny itp. Przyjmując taką strategię, autorki próbują uchwycić zjawisko dyskryminacji rasowej, wyniki zatem nie są tożsame ze spadkiem nierówności płacowych pomiędzy białą i czarną ludnością wynikające z różnego poziomu kapitału ludzkiego (tzw. luka płacowa nieskorygowana).

Przypadek RPA jest szczególnie skomplikowany ze względu na wysokie i uporczywe bezrobocie, które w przeważającej mierze dotyka ludność czarną. Różnica w stopie bezrobocia między białymi a czarnymi wynosi aż 35 punktów procentowych⁸¹. W RPA liczba osób w wieku produkcyjnym (15-64 lata) wynosi 40,7 mln, z czego 13,2 mln to osoby, które nie podejmują pracy z powodu edukacji, choroby lub innych przyczyn. Daje to łącznie 27,5 mln siły roboczej (aktywni i bierni zawodowo). Szacuje się, że z tej liczby 16,4 mln osób jest zatrudnionych, przy czym 11,3 mln pracuje w gospodarce formalnej. Przy tak wysokim poziomie bezrobocia, częściowo obejmującym także osoby z relatywnie wysokimi kwalifikacjami, napływ BIZ może zwiększyć popyt na bezrobotnych pracowników. Ich wejście na rynek pracy będzie zatem wiązało się ze spadkiem bezrobocia i hipotetycznie – wypłaszczeniem struktury dochodu. W takim

⁷⁶ R.E. Lipsey, F. Sjöholm, *FDI and Wage Spillovers...*; D.W. te Velde, O. Morrissey, *Spatial Inequality for Manufacturing Wages in Five African Countries*, „WIDER Working Paper”, Series DP2003-66.

⁷⁷ R.C. Feenstra, G.H. Hanson, *Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico's Maquiladoras*, „Journal of International Economics” 1997, vol. 42, nr 3-4, s. 371-393.

⁷⁸ H. Görg, D. Greenaway, *Much Ado about Nothing? Do Domestic Firms Really Benefit from Foreign Direct Investment?*, „The World Bank Research Observer” 2004, vol. 19, nr 2, s. 171-197.

⁷⁹ S. Foster, *Wage Inequality, Firm Characteristics, and Firm Wage Premia in South Africa*, „WIDER Working Paper” 2023, nr 131.

⁸⁰ P. Johnson-Lans, S. Jones, *Foreign Direct Investment...*

⁸¹ J. Eligon, L. Chutel, L. Leatherby, *Has South Africa...*

scenariuszu BIZ mogłyby okazać się neutralne pod względem wynagrodzeń, ponieważ korporacje międzynarodowe nie musiałyby oferować wyższego wynagrodzenia, aby przyciągnąć pracowników. W sektorach wymagających wysokich kwalifikacji sytuacja może wyglądać nieco inaczej. Firmy zagraniczne, chcąc pozyskać wykwalifikowanych pracowników, mogą być zmuszone do tzw. kłusownictwa (przeciągania pracowników z innych firm) lub rywalizacji o ograniczoną pulę takich pracowników. W obu przypadkach wymagałoby to zaproponowania wyższej stawki wynagrodzenia. Ponieważ co do zasady pracownicy tacy i tak zarabiają powyżej średniej, prowadzi to do wzrostu wynagrodzeń w tej grupie pracowników, wpływając negatywnie na strukturę płac w społeczeństwie.

Dlatego kluczowe przy badaniu wpływu BIZ na nierówności są pytania o to, jakich pracowników zatrudniają firmy zagraniczne oraz jak funkcjonuje rynek pracy. Jeśli korporacje zagraniczne będą zatrudniać głównie pracowników o niższych kwalifikacjach, w warunkach wysokiego bezrobocia, kapitał zagraniczny może przyczynić się do redukcji bezrobocia (lub przynajmniej stabilizacji zatrudnienia) i zmniejszenia dysproporcji dochodowych. Natomiast jeśli firmy zagraniczne skoncentrują się na zatrudnianiu pracowników o wyższych kwalifikacjach (na co wskazuje literatura), może to pogłębiać nierówności, zwłaszcza w sektorach, gdzie rywalizacja o wykwalifikowaną siłę roboczą wymaga oferowania wyższych wynagrodzeń. Ponieważ pracownicy o niskich kwalifikacjach to niemal wyłącznie czarna ludność, w przeciwieństwie do lepiej wykwalifikowanych, którzy wywodzą się z różnych grup, struktura zatrudnienia w firmach zagranicznych będzie miała kluczowy wpływ na nierówności rasowe.

Kolejnym istotnym czynnikiem w badaniach nad wpływem BIZ na nierówności jest typ inwestycji. Wyróżnia się dwa główne rodzaje: projekty *greenfield*, które polegają na budowie (lub ekspansji) zakładu produkcyjnego od podstaw, oraz fuzje i przejęcia, w wyniku których dochodzi do połączenia lub nabycia przez inwestora istniejącego już podmiotu. Oba typy inwestycji mają zazwyczaj różne konsekwencje dla zatrudnienia i wynagrodzeń. W przypadku *greenfield* firma zagraniczna będzie rekrutowała nowych pracowników, co może wiązać się z koniecznością zaoferowania bardziej konkurencyjnych stawek wynagrodzenia, co z kolei może prowadzić do wzrostu płac. W rezultacie może to przyczyniać się do zwiększenia nierówności dochodowych. Z kolei w przypadku fuzji i przejęć zmiany w zatrudnieniu i wynagrodzeniach są mniej jednoznaczne, ponieważ mogą one nie prowadzić do powstania nowych miejsc pracy, a czasem wręcz, np. w wyniku restrukturyzacji, występują zwolnienia, co będzie prowadziło do wzrostu nierówności. Z danych historycznych wynika, że znaczna część BIZ w RPA przyjmowała formę fuzji i przejęć – szczególnie popularnych w pierwszych latach reform, których znakiem rozpoznawczym była prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych⁸², np. Telkom w 1997 r. czy sprzedaż South African Airways w 1999 r. Także firmy prywatne w ramach paktu z ANC i związkami zawodowymi COSATU podejmowały tzw. *unbundling*, odsprzedając część swoich aktywów na rzecz czarnego kapitału

⁸² J.J. Hentz, *The Two Faces of Privatisation: Political and Economic Logics in Transitional South Africa*, „The Journal of Modern African Studies” 2000, vol. 38, nr 2, s. 203-223.

w ramach programów emancypacyjnych *Black Economic Empowerment* (BEE) i *Broad-based Black Economic Empowerment* (BBBEE)⁸³.

Kontekst RPA jest w dużym stopniu unikatowy w porównaniu z innymi państwami rozwijającymi się z uwagi na tradycyjnie silną pozycję związków zawodowych, które odegrały ważną rolę w walce z systemem segregacji rasowej. Pokazuje to wciąż wysoki, choć malejący, stopień uzwiązkowienia. Według danych ILO do związków zawodowych w 2021 r. należało 4,34 mln pracowników⁸⁴. Wpływ związków na nierówności jest dwojaki. Wyższy poziom uzwiązkowienia oznacza zazwyczaj wyższy poziom płac dla członków związków zawodowych (względem innych grup pracowniczych), co pogłębia nierówności, ale jeśli poziom uzwiązkowienia jest odpowiednio wysoki, może to wpływać „kompresująco” na nierówności płacowe⁸⁵. W każdym razie spadek poziomu uzwiązkowienia jest uznawany za jedną z przyczyn wzrostu nierówności płacowych⁸⁶. Istniejące badania pokazują jednak, że w RPA związki zawodowe mogą przyczyniać się do pogłębienia problemu nierówności z uwagi na istnienie bardzo wysokiej „premii związkowej” oraz faktu, że członkowie związku lokują się ze swoimi płacami w wyższych percentylach rozkładu wynagrodzeń i w coraz większym stopniu w sektorze publicznym⁸⁷. Kwestią otwartą i nieprzebadaną pozostaje poziom uzwiązkowienia w firmach zagranicznych działających w RPA.

Nie można pominąć także czynnika przestrzennego i geograficznej struktury nierówności oraz tego, jak są one powiązane z mobilnością społeczną oraz rozmieszczeniem BIZ. Jeśli mobilność pracowników jest duża, BIZ mogą przyczynić się do wyrównywania się płac. Na przykład zamiast pozostawać na bezrobociu, które jest stosunkowo wysokie w Prowincji Północno-Zachodniej czy Prowincji Przylądkowej Wschodniej (ponad 40%), ludzie mogą przemieszczać się tam, gdzie bezrobocie jest niższe, a możliwości podjęcia pracy zarobkowej – większe. Podobnie nierówności płacowe oraz kwalifikacje pracowników są warunkowane geograficznie – np. Prowincja Przylądkowa Zachodnia ma jedne z najwyższych nierówności płacowych w RPA oraz odsetek pracowników o niskich kwalifikacjach i wykształcenia, co historycznie łączy się z migracją z tzw. bantustanów, czyli semiautonomicznych obszarów wydzielonych w okresie apartheidu dla czarnej ludności⁸⁸. Dodatkowo nie bez znaczenia jest rozmieszczenie regionalne BIZ. Dla przykładu Prowincja Przylądkowa Zachodnia tradycyjnie przyciąga ok. jednej piątej wszystkich projektów typu *greenfield* (dane regionalnej agencji

⁸³ T. Vilakazi, T. Bosiu, *Black Economic Empowerment, Barriers to Entry, and Economic Transformation in South Africa*, [w:] *Structural Transformation in South Africa*, red. A. Andreoni i in., Oxford 2021.

⁸⁴ *Department of Employment and Labour. Annual Labour Market Bulletin*, 2020-2021, Pretoria 2021.

⁸⁵ R.B. Freeman, *Unionism and the Dispersion of Wages*, „ILR Review” 1980, vol. 34, nr 1, s. 3-23.

⁸⁶ D. Card, T. Lemieux, W.C. Riddell, *Unions and Wage Inequality: The Roles of Gender, Skill and Public Sector Employment*, „The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne d'Economie” 2020, vol. 53, nr 1, s. 140-173.

⁸⁷ A. Kerr, M. Wittenberg, *Union Wage Premia and Wage Inequality in South Africa*, „Economic Modelling” 2021, vol. 97, s. 255-271.

⁸⁸ S. Ally, A. Lissoni, *Let's Talk about Bantustans*, „South African Historical Journal” 2012, vol. 64, nr 1, s. 1-4.

promowania inwestycji). Lokalizacja BIZ w zestawieniu z lokalnymi warunkami rynku pracy może prowadzić do innych wyników w zakresie nierówności.

W wielu badaniach przyjmuje się ponadto założenie o zagregowanym wpływie BIZ na nierówności, całkowicie ignorując specyfikę sektorową. Tymczasem wyniki badań dla Ameryki Łacińskiej wyraźnie pokazują, że uwzględnienie różnic między sektorami może mieć zasadnicze znaczenie dla zrozumienia oddziaływania BIZ⁸⁹. Badania często koncentrują się na sektorze przemysłowym, zarówno z pragmatycznych powodów, takich jak dostępność danych, jak i z powodu wrażliwości tego sektora na zróżnicowanie kwalifikacji pracowników. Jednakże różne sektory gospodarki charakteryzują się różnym poziomem pracochłonności i kapitałochłonności, co nieuchronnie wpływa na związek pomiędzy BIZ a nierównościami. Na przykład napływ BIZ do górnictwa może negatywnie wpływać na nierówności z powodu wysokiej koncentracji rent surowcowych w rękach stosunkowo wąskiej grupy interesariuszy, reprezentujących wyższe percentyle rozkładu dochodów⁹⁰.

Jednakże sektor usług może mieć bardziej zróżnicowany wpływ – np. w przypadku usług turystycznych, które są pracochłonne i mniej zależne od kwalifikacji, BIZ mogą wywoływać inne efekty dystrybucyjne niż w usługach finansowych lub ICT, które wymagają wyższych kwalifikacji i są bardziej kapitałochłonne. Wątek sektorowy pojawia się np. w badaniach na temat różnic płacowych w RPA. Johnson-Lans i Jones zauważają, że w sektorach usługowych i finansach rasowe różnice płacowe są mniej rażące niż np. w rolnictwie, budownictwie czy przemyśle. Ze względu na specyfikę sektorową BIZ mogą pogłębiać nierówności w jednym sektorze, jednocześnie je redukując w innym.

KONKLUZJE

Republika Południowej Afryki pozostaje jednym z najbardziej rozwarstwionych krajów na świecie według niemal wszystkich dostępnych miar nierówności. Wprawdzie nierówności uległy w pewnym stopniu „uklasowaniu”, a części czarnej ludności udało się dokonać awansu społecznego, dysproporcje społeczne stanowią wciąż odbicie podziałów rasowych. Jest tak, pomimo że system segregacji rasowej, nazywany apartheidem, który dyskryminował ekonomicznie i politycznie nie-białą ludność upadł trzy dekady temu. Co więcej, nierówności podlegają nieustannej reprodukcji, petryfikując strukturę gospodarczą RPA i marginalizując ekonomicznie czarną ludność. Jednocześnie gospodarka RPA wyróżnia się na tle Afryki – posiada nie tylko bogate złoża surowcowe, ale także duży rynek zbytu, solidną i wydajną bazę przemysłową i zaawansowany system finansowy. Jest także w kręgach biznesowych uznawana za wrota inwestycyjne do rynku regionalnego. Mimo pogarszających się perspektyw

⁸⁹ M. Suanes, *Foreign Direct Investment and Income Inequality in Latin America: A Sectoral Analysis*, „Revista CEPAL” 2016, nr 118.

⁹⁰ Tamże.

gospodarczych RPA przyjmuje od lat najwięcej bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) spośród wszystkich państw afrykańskich – ich skumulowana wartość stanowi blisko jedną trzecią PKB za 2023 r. Po transformacji politycznej BIZ były uznane za koło zamachowe rozwoju i klucz do rozwiązania problemów RPA, w tym właśnie ekstremalnych nierówności i bezrobocia – problemów odziedziczonych po apartheidzie. Nie ulega zatem wątpliwości, że związek pomiędzy napływem BIZ i nierównościami jest nie tylko ważny ze względów poznawczych, ale także z punktu widzenia polityk publicznych. Jeśli BIZ wpływają korygująco na nierówności, stanowi to powód do ich aktywniejszego promowania przez rządzących. Jeśli zaś BIZ pogłębiają nierówności, warto dowiedzieć się, dlaczego tak się dzieje i jakie działania zaradcze powinno się wprowadzić.

Badania dotyczące związków pomiędzy napływem bezpośrednich inwestycji zagranicznych a nierównościami należą do rzadkości, zwłaszcza w krajach rozwijających się. Według najlepszej wiedzy autorów RPA pozostaje pod tym względem zupełnie nieprzebadana. Nie powinno to dziwić, wpływ BIZ na rozwarstwienia społeczne jest bardzo złożony i determinowany przez szereg niezależnych zmiennych. Związek ten może być analizowany z perspektywy stopy zwrotu z dochodu i kapitału, zróżnicowania płacowego i efektów *spillover*. Szczególnie obiecujący wydaje się ostatni kanał – efekty *spillover* – ponieważ obejmuje transfer technologii, który może prowadzić do procesu uczenia się firm rodzimych oraz podnoszenia kwalifikacji pracowników. Badacze zajmujący się wpływem BIZ na nierówności w RPA powinni brać pod uwagę wysoki poziom bezrobocia, który wpływa na mobilność pracowników oraz strategie ich rekrutacji przez firmy; związki zawodowe, które w zależności od poziomu i struktury uzwiązkowania mogą łagodzić lub pogłębiać nierówności; rodzaj BIZ (fuzje i przejęcia *vs* projekty typu *greenfield*), a także geograficzną i sektorową dystrybucję BIZ.

BIBLIOGRAFIA

- Acemoglu D., Robinson J.A., *The Rise and Decline of General Laws of Capitalism*, „Journal of Economic Perspectives” 2015, vol. 29, nr 1, <https://doi.org/10.1257/jep.29.1.3>.
- Ally S., Lissoni A., *Let's Talk about Bantustans*, „South African Historical Journal” 2012, vol. 64, nr 1, <https://doi.org/10.1080/02582473.2012.655947>.
- Arvanitis A., *Foreign Direct Investment in South Africa: Why Has It Been So Low?*, [w:] *Post-Apartheid South Africa. The First Ten Years*, red. M. Nowak, L.A. Ricci, Washington, DC 2006.
- Atkinson A.B., *On the Measurement of Inequality*, „Journal of Economic Theory” 1970, vol. 2, nr 3, [https://doi.org/10.1016/0022-0531\(70\)90039-6](https://doi.org/10.1016/0022-0531(70)90039-6).
- Atkinson A.B., *The Economics of Inequality*, Oxford–New York, NY 1983.
- Basu P., Guariglia A., *Foreign Direct Investment, Inequality, and Growth*, „Journal of Macroeconomics” 2007, vol. 29, nr 4, <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2006.02.004>.
- Bell T., Farrell G., *The Minerals-Energy Complex and South African Industrialization*, „Development South Africa” 1997, vol. 14, nr 4, <https://doi.org/10.1080/03768359708439989>.

- Berg A.G., Ostry J.D., *Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin?*, „IMF Staff Discussion Note” 2011, 8 IV, <https://doi.org/10.5089/9781463926564.006>.
- Berg S. van der, Burger R., Louw M., *Post-Apartheid South Africa Poverty and Distribution Trends in an Era of Globalization*, „UNU-WIDER, Research Paper” 2007, nr 57.
- Bhandari B., *Effect of Inward Foreign Direct Investment on Income Inequality in Transition Countries*, „Journal of Economic Integration” 2007, vol. 22, nr 4, <https://doi.org/10.11130/jei.2007.22.4.888>.
- Bhorat H. i in., *Characterisation, Definition, and Measurement Issues of the Middle Class in Sub-Saharan Africa*, „Development Southern Africa” 2023, vol. 40, nr 1, <https://doi.org/10.1080/0376835X.2021.1945912>.
- Bukowski P., Novokmet F., *Between Communism and Capitalism: Long-Term Inequality in Poland, 1892-2015*, „Journal of Economic Growth” 2021, vol. 26, <https://doi.org/10.1007/s10887-021-09194-1>.
- Bukowski P., Sawulski J., Brzeziński M., *Nierówności po polsku. Dlaczego trzeba się nimi zająć, jeśli chcemy dobrej przyszłości nad Wisłą*, Warszawa 2024.
- Card D., Lemieux T., Riddell, W.C., *Unions and Wage Inequality: The Roles of Gender, Skill and Public Sector Employment*, „The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne d'Economie” 2020, vol. 53, nr 1, <https://doi.org/10.1111/caje.12432>.
- Carmody P., *Between Globalisation and (Post) Apartheid: The Political Economy of Restructuring in South Africa*, „Journal of Southern African Studies” 2002, vol. 28, nr 2, <https://doi.org/10.1080/03057070220140694>.
- Chatterjee A., Czajka L., Gethin, A., *Wealth Inequality in South Africa, 1993-2017*, „The World Bank Economic Review” 2022, vol. 36, nr 1, <https://doi.org/10.1093/wber/lhab012>.
- Clark H.R., Bogran A., *Foreign Direct Investment in South Africa (1998-1999)*, „Denver Journal of International Law and Policy” 2000, vol. 27, nr 3.
- Cooper A.F. *The Multiple Faces of South African Foreign Policy*, „International Journal” 1998, vol. 53, nr 4, <https://doi.org/10.2307/40203723>.
- Department of Employment and Labour. Annual Labour Market Bulletin*, 2020-2021, Pretoria 2021.
- Driffield N., Taylor, K., *FDI and the Labour Market: A Review of the Evidence and Policy Implications*, „Oxford Review of Economic Policy” 2000, vol. 16, nr 3, <https://doi.org/10.1093/oxrep/16.3.90>.
- Eligon J., Chutel L., Leatherby L., *Has South Africa Truly Defeated Apartheid?*, „New York Times” 2024, 26 IV.
- Ellis S., *The ANC in Exile*, „African Affairs” 1991, vol. 90, nr 360, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.afraf.a098442>.
- Feenstra R.C., Hanson G.H., *Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico's Maquiladoras*, „Journal of International Economics” 1997, vol. 42, nr 3-4, [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(96\)01475-4](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(96)01475-4).
- Figini P., Görg H., *Multinational Companies and Wage Inequality in the Host Country: The Case of Ireland*, „Weltwirtschaftliches Archiv” 1999, vol. 135, nr 4, <https://doi.org/10.1007/BF02707386>.

- Fine B., Rustomjee Z., *The Political Economy of South Africa: From Minerals-Energy Complex to Industrialisation*, London 1996.
- Foster S., *Wage Inequality, Firm Characteristics, and Firm Wage Premia in South Africa*, „WIDER Working Paper” 2023, nr 131, <https://doi.org/10.35188/UNU-WIDER/2023/439-7>.
- Fraser L., *Big Businesses Calling It Quits in South Africa*, BusinessTech, 2024, 13 V, [online] <https://businesstech.co.za/news/business/771597/big-businesses-calling-it-quits-in-south-africa/>.
- Freeman R.B., *Unionism and the Dispersion of Wages*, „ILR Review” 1980, vol. 34, nr 1, <https://doi.org/10.1177/001979398003400101>.
- Gelb S., Black A., *Foreign Direct Investment in South Africa*, [w:] *Investment Strategies in Emerging Markets*, red. S. Estrin, K.E. Meyer, Cheltenham 2004, <https://doi.org/10.4337/9781781956465.00013>.
- Globalisation and Inequality: The New Wave*, „The Economist” 2016, 2 IV, [online] <https://www.economist.com/books-and-arts/2016/04/02/the-new-wave>.
- Gossel S., *FDI and Inequality in Sub-Saharan Africa: Does Democracy Matter?*, „International Journal of Emerging Markets” 2022, vol. 19, nr 1, <https://doi.org/10.1108/IJOEM-10-2020-1259>.
- Görg H., Greenaway D., *Much Ado about Nothing? Do Domestic Firms Really Benefit from Foreign Direct Investment?*, „The World Bank Research Observer” 2004, vol. 19, nr 2, <https://doi.org/10.1093/wbro/lkh019>.
- Harris L., *South Africa's External Debt Crisis*, „Third World Quarterly” 1986, vol. 8, nr 3, <https://doi.org/10.1080/01436598608419926>.
- Hentz J.J., *The Two Faces of Privatisation: Political and Economic Logics in Transitional South Africa*, „The Journal of Modern African Studies” 2000, vol. 38, nr 2, <https://doi.org/10.1017/S0022278X00003311>.
- Heese K., *Foreign Direct Investment in South Africa (1994-9) – Confronting Globalisation*, „Development Southern Africa” 2000, vol. 17, nr 3, <https://doi.org/10.1080/713661416>.
- Jensen N., Rosas G., *Foreign Direct Investment and Income Inequality in Mexico, 1990-2000*, „International Organization” 2007, vol. 61, nr 3.
- Johnson-Lans S., Jones P., *Foreign Direct Investment and Racial Wage Inequality: Evidence from South Africa*, [w:] *Wage Inequality in Africa*, red. S. Johnson-Lans, London 2017, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-51565-6>.
- Kaplinsky R., Manning C., *Concentration, Competition Policy and the Role of Small and Medium-Sized Enterprises in South Africa's Industrial Development*, „The Journal of Development Studies” 1998, vol. 35, nr 1, <https://doi.org/10.1080/00220389808422558>.
- Kaur R., Wall R., Fransen J., *The Impact of FDI on Income Inequality in Africa*, African Development Bank, 2018.
- Kerr A., Wittenberg M., *Union Wage Premia and Wage Inequality in South Africa*, „Economic Modelling” 2021, vol. 97, <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.12.005>.
- Laurence H., *South Africa's External Debt Crisis*, „Third World Quarterly” 1986, vol. 8, nr 3, <https://doi.org/10.1080/01436598608419926>.

- Leibbrandt M., Finn A., Woolard, I., *Describing and Decomposing Post-Apartheid Income Inequality in South Africa*, „Development Southern Africa” 2012, vol. 29, nr 1, <https://doi.org/10.1080/0376835X.2012.645639>.
- Leibbrandt M. i in., *Trends in South African Income Distribution and Poverty since the Fall of Apartheid*, „OECD Social, Employment and Migration Working Papers” 2010, nr 101, <https://doi.org/10.35648/20.500.12413/11781/ii079>.
- Levy P.I., *Sanctions on South Africa: What Did They Do?*, „American Economic Review” 1999, vol. 89, nr 2, <https://doi.org/10.1257/aer.89.2.415>.
- Lewis S., *The Economics of Apartheid*, New York, NY 1990.
- Lipsey R.E., Sjöholm F., *FDI and Wage Spillovers in Indonesian Manufacturing*, „Review of World Economics” 2004, vol. 140, nr 2.
- Mah J.S., *The Impact of Globalization on Income Distribution: the Korean Experience*, „Applied Economics Letters” 2002, vol. 9, nr 15, <https://doi.org/10.1080/13504850210149124>.
- Mandela N., *South Africa's Future Foreign Policy*, „Foreign Affairs” 1993, vol. 72, nr 5, <https://doi.org/10.2307/20045816>.
- Markusen J.R., Venables A.J., *The Role of Multinational Firms in the Wage-Gap Debate*, „Review of International Economics” 1997, vol. 5, nr 4, <https://doi.org/10.1111/1467-9396.00068>.
- McGregor R., *Who Owns Whom*, Juta 1994.
- Michie J., Padayachee V., *Three Years after Apartheid: Growth, Employment and Redistribution?*, „Cambridge Journal of Economics” 1998, vol. 22, nr 5, <https://doi.org/10.1093/cje/22.5.623>.
- Milanovic B., *Can We Discern the Effect of Globalization on Income Distribution? Evidence from Household Surveys*, „The World Bank Economic Review” 2005, vol. 19, nr 1, <https://doi.org/10.1093/wber/lhi003>.
- Orthofer A., *Wealth Inequality in South Africa: Insights from Survey and Tax Data*, „REDI3x3 Working Paper” 2016, nr 15, June.
- People of South Africa*, South African Government, [online] <https://www.gov.za/about-sa/south-africas-people>.
- Piketty T., *Kapitał w XXI wieku*, przeł. A. Bilik, Warszawa 2015.
- Piketty T., *Nelson Mandela Annual Lecture 2015*, University of Johannesburg's Soweto campus, 3 X 2015, [online] <https://www.nelsonmandela.org/news/entry/transcript-of-nelson-mandela-annual-lecture-2015>.
- Polus A., Kopiński D., Tycholiz W., *Reproduction and Convertibility: Examining Wealth Inequalities in South Africa*, „Third World Quarterly” 2020, vol. 42, nr 2, <https://doi.org/10.1080/01436597.2020.1800450>.
- Reuveny R., Li Q., *Economic Openness, Democracy, and Income Inequality: An Empirical Analysis*, „Comparative Political Studies” 2003, vol. 36, nr 5, <https://doi.org/10.1177/0010414003036005004>.
- Rodrik D., *Has Globalization Gone Too Far?*, Washington, DC 1997.
- Schiell R., Leibbrandt M., Lam D., *Assessing the Impact of Social Grants on Inequality: A South African Case Study*, „WIDER Working Paper” 2014, nr 160, <https://doi.org/10.35188/UNU-WIDER/2014/881-0>.

- Seekings J., Nattrass N., *Class, Race, and Inequality in South Africa*, New Haven, CT 2005, <https://doi.org/10.12987/yale/9780300108927.001.0001>.
- Seidman A.W., Seidman N., *South Africa and US Multinational Corporations*, Westport, CT 1977.
- Shifa M., David A., Leibbrandt M., *Spatial Inequality Through the Prism of a Pandemic: Covid-19 in South Africa*, „Scientific African” 2021, vol. 13, September, <https://doi.org/10.1016/j.sciaf.2021.e00949>.
- Southall R., *The New Black Middle Class in Southern Africa*, Auckland Park 2016.
- Statistics South Africa, *Inequality Trends in South Africa: A Multidimensional Diagnostic of Inequality*, Report Nr 03-10-19, 2019.
- Streak J.C., *The Gear Legacy: Did Gear Fail or Move South Africa Forward in Development?*, „Development Southern Africa” 2004, vol. 21, nr 2, <https://doi.org/10.1080/0376835042000219541>.
- Suanes M., *Foreign Direct Investment and Income Inequality in Latin America: A Sectoral Analysis*, „Revista CEPAL” 2016, nr 118, <https://doi.org/10.18356/13c68e36-en>.
- Sulla V., Zikhali P., Cuevas P.F., *Inequality in Southern Africa: An Assessment of the Southern African Customs Union*, Washington, DC 2022.
- The Case for Better FDI Data in South Africa*, The South African Institute of International Affairs, [online] <https://saiia.org.za/research/the-case-for-better-fdi-data-in-south-africa/>.
- The Freedom Charter*, 26 June 1955, As adopted at the Congress of the People, Kliptown, [online] <https://www.anc1912.org.za/the-freedom-charter-2/>, 30 IX 2024.
- Tsai P.-L., *Foreign Direct Investment and Income Inequality: Further Evidence*, „World Development” 1995, vol. 23, nr 3, [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(95\)00136-Z](https://doi.org/10.1016/0305-750X(95)00136-Z).
- Turok B., *South Africans Should Not Be Polite about Inequality*, [w:] *Confronting Inequality: The South African Crisis*, red. M.N. Smith, Auckland Park 2018.
- UCT Liberty Institute of Strategic Marketing, *2022 Black Middle Class Report*.
- Velde D.W. te, *Foreign Direct Investment and Income Inequality in Latin America: Experiences and Policy Implications*, Documento de Trabajo, Universidad Católica Boliviana, Instituto de Investigaciones Socio-Económicas, 2003.
- Velde D.W. te, Morrissey O., *Spatial Inequality for Manufacturing Wages in Five African Countries*, „WIDER Working Paper”, Series DP2003-66.
- Visagie, J., Turok, I., *Rural–Urban Inequalities Amplified by COVID-19: Evidence from South Africa*, „Area Development and Policy” 2021, vol. 6, nr 1, <https://doi.org/10.1080/23792949.2020.1851143>.
- Vilakazi T., Bosiu T., *Black Economic Empowerment, Barriers to Entry, and Economic Transformation in South Africa*, [w:] *Structural Transformation in South Africa*, red. A. Andreoni i in., Oxford 2021, <https://doi.org/10.1093/oso/9780192894311.003.0009>.
- Wittenberg M. i in., *Drivers of Inequality In South Africa*, „WIDER Working Paper” 2018, nr 162, <https://doi.org/10.35188/UNU-WIDER/2018/604-3>.
- World Bank, *Overcoming Poverty and Inequality in South Africa. An Assessment of Drivers, Constraints and Opportunities*, Washington, DC 2018.
- World Bank, *South Africa: Social Assistance Programs and System Review*, Washington, DC 2021.

Wu J.-Y., Hsu Ch.-Ch., *Foreign Direct Investment and Income Inequality: Does the Relationship Vary with Absorptive Capacity?*, „Economic Modelling” 2012, vol. 29, nr 6, <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.06.013>.

Dominik KOPIŃSKI – profesor nadzwyczajny w Instytucie Nauk Ekonomicznych na Uniwersytecie Wrocławskim, kierownik Zakładu Międzynarodowych Stosunków Ekonomicznych. Jego badania naukowe koncentrują się na tematyce rozwoju gospodarczego w Afryce Subsaharyjskiej, bezpośrednich inwestycjach zagranicznych, pomocy rozwojowej, polityce surowcowej oraz na stosunkach chińsko-afrykańskich. Był stypendystą Komisji Fulbrighta na George Washington University w Waszyngtonie (USA) oraz odbył staże naukowe na trzech kontynentach. Jest współzałożycielem Polskiego Centrum Studiów Afrykanistycznych. Prowadził badania terenowe w Angoli, Botswanie, Ghanie, Namibii, Nigerii, RPA i Zambii w ramach pięciu projektów NCN. Jego artykuły ukazały się w renomowanych czasopismach, takich jak: „African Affairs”, „Global Governance”, „Third World Quarterly” czy „Journal of Southern African Studies”.